

Elwira Grzelecka

Uniwersytet Zielonogórski, Wydział Pedagogiki, Psychologii i Socjologii
e-mail: elwira29@o2.pl

Partycypacja w kulturze dzieci z rodzin alkoholowych – w jakościowej strategii badawczej

STRESZCZENIE

Problematyka funkcjonowania dzieci z rodzin alkoholowych ma charakter interdyscyplinarny, a badania nad uczestnictwem w kulturze tych dzieci prowadzone są bardzo rzadko. Partycypacja w kulturze stanowi istotny element wychowania oraz terapii dzieci alkoholików, zważywszy na fakt, że ich rodziny nie realizują bądź całkowicie zaniedbują ten aspekt ich psychospołecznego funkcjonowania. Badania jakościowe nad uczestnictwem w kulturze dzieci alkoholików pozwalają na długotrwały, uważny kontakt, w związku z tym uzasadnienie znajduje propozycja modelu badawczego w oparciu o strategię jakościową – zrealizowaną poprzez wywiad pogłębiony. W artykule przedstawione zostaną wybrane fragmenty narracji badanych dzieci, ukazujące ich stosunek do czasu wolnego, uczestnictwa w szeroko rozumianej kulturze czy do nowoczesnych technologii. Artykuł kończy się postulatami badawczymi i praktycznymi.

Słowa kluczowe: partycypacja, czas wolny, kultura, alkoholizm, dzieci alkoholików.

Wprowadzenie

Problem alkoholizmu, niestety, jest ciągle aktualny. W pierwszych latach XXI wieku liczba osób uzależnionych od alkoholu i nadmiernie pijących w Polsce sięgała od 4 do 5 mln, a osób wymagających leczenia od 1 mln do 1200 tys. Z tej liczby objętych leczeniem pozostawało zaledwie 15%. Ilość osób żyjących w zasięgu społecznie negatywnych skutków alkoholizmu, oblicza się na 12 mln, co przekłada się na 1/3 populacji Polaków¹. Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych (PARPA) podaje, że tendencja uzależnienia wrasta. Wskazują na to choćby obliczenia wykonane na podstawie badań statystycznych GUS, w których na przestrzeni lat wyraźnie widać coraz większe spożycie alkoholu. W roku 2001 średnie spożycie napojów alkoholowych wynosiło 6,63 litra na osobę, natomiast w roku 2015 aż 9,41 litra na jednego mieszkańca kraju². Wymowne są również

¹ Cz. Cekiera, *Ryzyko uzależnień*, TN KUL, Lublin 2001.

² PARPA, 2015, <http://www.parpa.pl/index.php/badania-i-informacje-statystyczne/statystyki>, dostęp: 14.12.2016 r..

wyniki badań przeprowadzonych przez PARPA w 2015 roku, gdzie wykazano, że nawet 9 tysięcy dzieci przyszło na świat z zaburzeniami rozwojowymi powstałymi w wyniku kontaktu ciężarnej z alkoholem³.

Alkoholizm nieustannie pozostaje w sferze badań socjologów, psychologów, terapeutów uzależnień czy pedagogów. Skala tego zjawiska sprawia, że stanowi ono niezmiennie trudne zagadnienie wychowawcze. O dzieciach alkoholików niejednokrotnie mówi się – niedostosowane społecznie, a przyczyn tego faktu upatruje się w niekorzystnych, często dramatycznych warunkach, w jakich się wychowują. Dom rodzinny, zdominowany przez nałóg alkoholowy jednego lub obojga rodziców, dostarcza szeregu stresogennych i patogennych bodźców.

Pierwsze przeprowadzone na szeroką skalę badania na temat dzieci alkoholików przez Stanisława Batawia w latach 1949–1950 dowiodły m.in., że dzieci wywodzące się z takich rodzin są nadmiernie lękliwe, nadpobudliwe, wagarują czy uciekają z domu. Kolejne badania przeprowadzone w latach 60. i 70. XX wieku przez zespół Andrzeja Świącickiego wykazały deprywację podstawowych potrzeb życiowych u większości badanych dzieci alkoholików. Natomiast Henryk Pielka, prowadząc badania w latach 1972–1974, zauważył znaczny brak zaspokojenia psychologicznych potrzeb dziecka, jak również często potrzeb biologicznych⁴. Ustalenia powyższych badań potwierdzały się wielokrotnie na przestrzeni lat i w zmieniającej się rzeczywistości. Potwierdzają się one do dziś. Wśród bogatej literatury przedmiotu z XXI wieku szczególną wrażliwością na sprawy rodziny i dorastającej w niej młodzieży oraz dzieci odznacza się wielu badaczy z dziedziny pedagogiki czy nauk pokrewnych. W kontekście poruszanego w niniejszym artykule uczestniczenia w kulturze dzieci alkoholików należy przywołać publikacje autorstwa Barbary Kałdon⁵. W dostępnych badaniach, których przedmiotem jest funkcjonowanie dzieci z rodzin alkoholowych, wyodrębnić można trzy główne nurty dociekań. Pierwszy odnosi się do domu rodzinnego jako środowiska wychowawczego i panujących w nim warunków życiowych, bytowych, emocjonalnych. Drugi nurt poszukuje psychologicznych skutków dorastania w rodzinie obciążonej alkoholizmem, oscyluje wokół zaburzeń zachowania oraz form niedostosowania społecznego. Natomiast trzeci aspekt skupia się na próbie odkrycia i dotarcia do wewnętrznych przeżyć dziecka, rekonstruuje obraz jego samego, rodziny i otaczającej go rzeczywistości⁶.

Bazą niniejszego artykułu są badania przeprowadzone na grupie dzieci alkoholików – ich uczestniczenie w kulturze i sposobach spędzania czasu wolnego. Można je zaliczyć do pierwszego z wyżej wymienionych nurtów badań, bowiem w dużej mierze kładą one nacisk na środowisko wychowawcze, jakim jest rodzina. Aspekt czasu wolnego i partycypacji w kulturze dzieci alkoholików jest rzadko poruszaną kwestią w badaniach nad ich społecznym funkcjonowaniem i w literaturze przedmiotu występuje sporadycznie.

³ PARPA, 2015...

⁴ A. Pacewicz, *Polska rodzina z problemem alkoholowym jako środowisko wychowawcze* [w:] *Dzieci alkoholików. Jak je rozumieć, jak im pomagać*, red. A. Pacewicz, BIVAR, Warszawa 1994, s. 9–30.

⁵ Między innymi: *Potrzeby młodzieży niedostosowanej społecznie a funkcjonowanie wybranych subkultur młodzieżowych*, Stowarzyszenie „Nauka. Edukacja. Rozwój”, Ostrowiec Świętokrzyski–Warszawa, 2012; *Uwarunkowania i profilaktyka uczestnictwa młodzieży w subkulturach*, „Resocjalizacja Polska (Polish Journal of Social Rehabilitation)” 2014, nr 6, s. 41–61; *Wybrane aspekty funkcjonowania dorosłych dzieci alkoholików w życiu społecznym*, UKSW, Warszawa 2015.

⁶ A. Pacewicz, op. cit.

Metodologiczne podstawy badań

Przeprowadzając badania, posłużono się metodą jakościową. Pozwala ona na analizę badanych faktów, procesów, zjawisk oraz dokonanie jakościowego opisu, zazwyczaj przybierając formę narracyjną lub eseistyczną. Badania jakościowe pozwalają także na opisanie subiektywnych doświadczeń i odczuć osób badanych, jak również osoby, która prowadzi badanie⁷.

Wśród cech przypisywanych badaniom jakościowym najczęściej jest wskazywana tak zwana miękkość i elastyczność tych badań, która polegać ma na tym, że badacz nie trzyma się twardo wcześniej wyznaczonych struktur. Powoduje to, że badaniom jakościowym przypisuje się subiektywność oraz podatność na wartościowanie pod wpływem przekonań, jakie wyznaje badacz, oraz uważa się, że cechuje je także spekulatywność wynikająca z braku jednoznacznych hipotez, niemniej jednak ugruntowane są one w konkretnej rzeczywistości⁸.

Naczelne zasady, których przestrzeganie umożliwi poprawne przeprowadzenie badań jakościowych, to:

- a) otwartość – odejście od stereotypów w postrzeganiu i interpretacji zjawisk, budowanie autentycznej więzi między badanym i badaczem, elastyczność w sposobie gromadzenia danych;
- b) komunikacja – należy intensywnie i długo przebywać w towarzystwie badanych, aby jak najlepiej ich poznać;
- c) naturalność – która zakłada, że badając przypadek w jego naturalnym środowisku, stosuje się jak najbardziej naturalne metody, by możliwie najdokładniej pokazywały rzeczywistość;
- d) interpretacja – polegająca na wskazaniu różnic i podobieństw zachodzących pomiędzy badanym przypadkiem, a innymi wcześniej opisanymi w literaturze oraz na zinterpretowaniu własnych doświadczeń w oparciu o wcześniejsze przeżycia, a także doświadczenia⁹.

W niniejszych badaniach jako metodę badań wybrano metodę indywidualnych przypadków. Jej definicja brzmi: „metoda indywidualnych przypadków jest sposobem badań polegającym na analizie jednostkowych losów ludzkich uwikłanych w określone sytuacje wychowawcze lub na analizie konkretnych zjawisk natury wychowawczej poprzez pryzmat jednostkowych biografii ludzkich z nastawieniem na opracowanie diagnozy przypadku lub zjawiska w celu podjęcia działań terapeutycznych”¹⁰.

Celem podjętych badań była analiza uwarunkowań wpływających na spędzanie czasu wolnego oraz uczestniczenie w kulturze dzieci alkoholików, zaś obiektem tych badań była grupa dzieci w wieku od 9 do 13 lat, wywodzących się z rodzin alkoholowych.

Problem główny niniejszych badań brzmiał: Jak kształtuje się wypełnianie czasu wolnego i uczestnictwo w kulturze dzieci alkoholików?

Natomiast problemów szczegółowych wyłoniono pięć:

1. Jak wypełniają czas wolny dzieci alkoholików?
2. Z jakich instytucji kultury korzystają dzieci alkoholików?

⁷ M. Łobocki, *Wprowadzenie do metodologii badań pedagogicznych*, Impuls, Kraków 2009.

⁸ D. Silverman, *Interpretacja danych jakościowych*, PWN, Warszawa 2008.

⁹ T. Bauman, *Podstawowe założenia badań jakościowych* [w:] *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*, red. T. Pilch, T. Bauman, Żak, Warszawa 2001.

¹⁰ T. Pilch, *Strategie ilościowe w badaniach pedagogicznych* [w:] *Zasady badań pedagogicznych. Strategie...*, s. 78.

3. Jak kształtuje się czytelnictwo dzieci alkoholików?

4. Jaką rolę w psychospołecznym funkcjonowaniu dzieci alkoholików pełnią tradycyjne środki masowego przekazu (radio, telewizja)?

5. Jaką rolę w psychospołecznym funkcjonowaniu dzieci alkoholików pełnią nowoczesne media?

Aby przeprowadzić badania z tak szczególną grupą respondentów, jakimi są dzieci z rodzin alkoholowych, spośród wielu metod gromadzenia danych wykorzystywanych w jakościowej strategii badawczej wybrano technikę otwartego wywiadu pogłębionego. Ma on na celu zebranie danych poprzez samodzielnie konstruowane wypowiedzi udzielane przez badanych, którzy sami decydują o tym, ile i jak bardzo chcą wnikać w odpowiedzi. Wywiad ten przeistacza się w długą rozmowę, kontynuowaną przez kilka spotkań. Pytania zaś nie muszą być wcześniej sformułowane, mogą pojawiać się w trakcie prowadzonej rozmowy¹¹.

Janusz Sztumski tak oto wyjaśnia istotę wywiadu: „Wywiad – najogólniej biorąc – jest rozmową kierowaną, w której biorą udział co najmniej dwie osoby: prowadzący wywiad i respondent. Nie jest to po prostu konwersacja, lecz taka rozmowa, poprzez którą badający chce uzyskać od respondenta dane określone celem badań [...]. Wywiad jest więc pewnym procesem, w którym badający stara się oddziaływać na badanego stawianymi pytaniami i skłonić go do udzielenia wypowiedzi na temat będący przedmiotem badań”¹².

Warto tutaj dodać, że według Dariusza Kubinowskiego: „Dobry wywiad jakościowy to taki, w trakcie którego badani z łatwością i swobodnie wyrażają swój punkt widzenia. Przeprowadzenie takiego wywiadu wymaga elastyczności ze strony badacza, który powinien unikać pytań, na które można odpowiedzieć prosto: «tak – nie». Od badacza wymaga się przede wszystkim pogłębionego słuchania i empatycznego wyrażania odczuć wspierających badanego. Dobre słuchanie może stymulować dobre mówienie. Stały życzliwy kontakt wzrokowy jest jego warunkiem – pozwala na otwarcie się badanych przed badaczem. Ważne jest niemalże wszystko, nawet to, jak badacz jest ubrany. Powinien on unikać konfrontacyjnego wyrażania swoich ocen, nawet gdy badany głosi przekonania radykalnie odmienne od jego. Celem badacza nie jest w danym momencie instruowanie badanego, ale poznanie jego perspektywy, co często łączy się z konfliktem wartości i trudem cierpliwości”¹³.

Wywiad umożliwia poznanie zależności zachodzących między zjawiskami – fakty, ale także jednostkowe opinie, postawy. Wywiad daje możliwość zagłębienia się w podjęty temat, dotarcia do niemalże wszystkich aspektów poruszanego tematu. Prezentowane tutaj badania odbyły się w okresie od grudnia 2013 r. do lutego 2014 r. Wywiady przeprowadzono z 15 osobami w formie indywidualnych rozmów. Spotkaniom towarzyszyła atmosfera życzliwości, a przede wszystkim akceptacji i chęci wysłuchania tego, co chcieli na dany temat powiedzieć badani. Wszyscy respondenci zostali zapewnieni, że uzyskane od nich informacje zostaną wykorzystane tylko i wyłącznie w celach naukowych, a ich dane objęte będą dyskrecją. Sprawilo to, że badani chętniej się otwierali w trakcie rozmowy, mieli poczucie bezpieczeństwa, a rozmowy przebiegały w atmosferze zaufania. Każda badana osoba miała zagwarantowaną odpowiednią ilość czasu, tak aby czuć się swobodnie

¹¹ T. Bauman, op. cit.

¹² J. Sztumski, *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Śląsk, Katowice 1995, s. 120.

¹³ Za: D. Kubinowski, *Jakościowe Badania pedagogiczne. Filozofia, metodyka, ewaluacja*, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2010, s. 210.

i mieć poczucie, że nie musi pośpiesznie odpowiadać. Respondenci mieli prawo przerwać wywiad w każdej chwili, np. gdy poczuli się zmęczeni, lub zaniechać odpowiedzi, jeśli uznali pytanie za krępujące i nie chcieli na dany temat mówić. Dbałość o komfortowe warunki przeprowadzanych wywiadów miała na celu uzyskanie rzetelnych i prawdziwych wyników. Rozmowy były prowadzone z wcześniej przygotowanym kwestionariuszem wywiadu, który liczył 41 pytań. Treść pytań była dostosowana do poziomu wiedzy respondentów i brzmiały one jasno i nie były dwuznaczne. Pytania kolejno dotyczyły jednego zagadnienia, aby odpowiadający mogli się na nim odpowiednio skupić. Kolejno też w trakcie wywiadu przechodzono od pytań ogólnych do szczegółowych. Pytania miały formę otwartą, pozwalającą badanym na swobodę wypowiedzi. Odpowiadający mogli wyrażać swoje opinie, a także wypowiedzieć się na temat faktów dotyczących badanego problemu. W wywiadzie nie zastosowano w ogóle pytań zamkniętych. Struktura wywiadu była standaryzowana, czyli podzielona na dwie części. W pierwszej zadawane pytania dotyczyły zasadniczego problemu prowadzonych badań, natomiast drugą część stanowiły pytania metryczkowe, czyli takie, na podstawie których zarysować można było portret socjodemograficzny respondentów.

Alkoholizm – próba nakreślenia problemu

Niejednokrotnie każdy z nas zetknął się z tym szeroko pojmowanym terminem, który w dzisiejszych czasach jest globalnie znany i używany, a dotyczy on społeczeństw na całym świecie, nie ma bowiem kraju, gdzie alkohol i jego nadmierne spożycie nie odbijałoby się negatywnie na funkcjonowaniu państwa. Zjawisko to wywołuje tylko złe skojarzenia. Większość z nas uważa, że jest ono nieetyczne, patologiczne, niosące ze sobą szkody nie tylko dla osoby dotkniętej tym nałogiem, czy dla jego najbliższych, ale także dla całego społeczeństwa. Uzależnieni od alkoholu to w dużym stopniu klienci jednostek pomocy społecznej, podopieczni organizacji pozarządowych czy służby zdrowia, ale często to również osoby łamiące prawo, nie przestrzegające ogólnie przyjętych i respektowanych przez dane środowisko norm. Wiadomo powszechnie, że alkoholizm jest uznawany za chorobę, a alkoholik to człowiek chory. Niestety, nałóg alkoholowy to nie tylko problem społeczny, albowiem choroba ta w pierwszej kolejności boleśnie uderza w rodzinę alkoholika, bezlitośnie ją doświadczając, a szczególnie najbardziej bezbronnych jej członków – dzieci. Czesław Cekiera ujmuje alkoholizm w trzech aspektach:

- a) socjologicznym – alkoholizm jako zjawisko społeczne, stanowi przejaw i fazę niedostosowania społecznego,
- b) medycznym – uzależnienie alkoholowe traktowane jako odrębna jednostka chorobowa, patologiczna, wymagająca leczenia,
- c) psychologicznym – alkoholizm zaburzający rozwój osobisty jednostki, przejawia się uszkodzeniem sprawności psychofizycznych, zmianą dotychczasowych postaw, hierarchii wartości, występowaniem tendencji do agresji, autoagresji, a także przestępczości¹⁴.

Uzależnienie sprawia, że system, jakim jest rodzina, zaczyna się chwiać, chyłąc się ku upadkowi. Alkoholik dostarcza swej rodzinie szeregu problemów, począwszy od finansowych aż po emocjonalne. Te ostatnie sprawiają, że bliscy uzależnionego trwają w stanie

¹⁴ Cz. Cekiera, *Ryzyko uzależnień*, TN KUL, Lublin 1994.

nieustającego stresu. Ich codzienność to myśli krążące wokół alkoholika – czy znowu się upije, kiedy i w jakim stanie wróci do domu, jak się będzie zachowywał, „co ja mam robić, gdy znowu wróci pijany”. W natłoku tych myśli, doświadczają gwałtownych zmian nastrojów, koncentrują się tylko na bieżących sprawach życia codziennego – często kłamią, zdejmując w ten sposób odpowiedzialność z alkoholika, chroniąc go przed przykrymi skutkami jego picia, a także z powodu poczucia wstydu przed otoczeniem. Przewlekły stres i napięcie sprawiają, że popadają w rozpacz i brak nadziei, sięgają po środki uspokajające, odczuwają dolegliwości psychosomatyczne, zapadają na nerwice. Zaburzenia w funkcjonowaniu bliskich osoby nadużywającej alkoholu określa się pojęciem współzależnienia, natomiast o rodzinie takiej mówi się, że to rodzina z problemem alkoholowym bądź rodzina alkoholowa¹⁵.

Życie rodzica uzależnionego „kręci się” wokół alkoholu, a wszystko inne staje się dla niego nieważne, dziecko czuje się odrzucone, niechciane i zapomniane. I jeśli nawet rodzice okazują dziecku miłość, to często robią to pod wpływem alkoholu, by odbierać ją lub przemieniać w złość lub obojętność, gdy wytrzeźwieją. Dzieci doświadczają poczucia odrzucenia także od rodziców niepijących, którzy całą swoją energię i uwagę koncentrują na pijącym partnerze, dziecko spychając na plan dalszy. Również w przypadku tych rodziców, którzy nie potrafią stanąć w obronie dziecka w sytuacji agresji ze strony drugiego rodzica, dzieci odczuwają odrzucenie. Alkoholizm w rodzinie to ciągła niepewność i chaos. Dziecko nie jest w stanie przewidzieć zachowania rodziców, ich reakcji, zaczyna żyć w przekonaniu, że niczego nie należy planować i że nie można na nic liczyć. Wiele dzieci wychowujących się w rodzinie z problemem alkoholowym staje się świadkiem przemocy pijącego ojca w stosunku do matki lub rodzeństwa, niestety – często samemu jej doświadczając. Przemoc niesie ze sobą atmosferę zagrożenia i napięcia, którą niejednokrotnie potęguje obawa o to, by pijany rodzic nie uległ wypadkowi lub nie spełnił swej groźby samobójstwa. Bywa, że dziecko w rodzinie alkoholowej jest seksualnie wykorzystywane przez pijanych rodziców lub innych dorosłych biorących z nimi udział w libacji. Często jest świadkiem nadużyć seksualnych w stosunku do członków rodziny, widzi bądź uczestniczy w relacjach seksualnych, gdzie dorośli odgrywają rolę katów i ofiar. Doświadczenia te stają się dla niego przytłaczające i obciążające, ponieważ odbiera je jako bardzo wstydlive, więc nikomu o nich nie mówi, nie prosi o pomoc. W rodzinie takiej nie ma jednoznacznego systemu wartości, pijący rodzice łamią normy, odrzucają podstawowe wartości, nie stanowią autorytetu, ponieważ nie dotrzymują obietnic, kłamią, będąc pod wpływem alkoholu, zachowują się w sposób kompromitujący, sami o sobie mają złe zdanie. Rodzic niepijący, będący współzależnym, również kłamie, awanturuje się, ma poczucie niskiej wartości¹⁶.

Reakcją obronną dziecka zmagającego się z chorobą alkoholową rodziców jest nieświadome przyjmowanie na siebie roli, która ma przywrócić rodzinie chociaż namiastkę przewidywalności i bezpieczeństwa. Wyróżnia się cztery takie role:

1. *Bohater rodzinny* – to dziecko, które bierze na siebie obowiązki rodziców, np. sprzątanie, gotowanie, zajmowanie się młodszym rodzeństwem. Jego zadaniem jest dostarczać rodzinie poczucia wartości, dumy. Potrafi zrezygnować z własnych potrzeb dla innych, jest dzielny, opanowany, gotowy do poświęceń. Otoczenie postrzega je jako dziecko bardzo odpowiedzialne, odnoszące sukcesy.

¹⁵ W. Sztander, *Rodzina z problemem alkoholowym*, IPZiT, Warszawa 1993.

¹⁶ Z. Sobolewska, *Odebrane dzieciństwo*, IPZiT, Warszawa 1992.

2. *Kozioł ofiarny* – dorośli postrzegają takie dziecko jako trudne, bezczelne, aroganckie. Dzięki niemu rodzina odwraca uwagę od swoich problemów, koncentrując i wyładowując negatywne emocje właśnie na nim. Takie dziecko często słabo się uczy, jest niepokorne, popada w złe towarzystwo, sięga po używki. Jest postrzegane jako źródło kłopotów rodziny, która zrzuca się na nie odpowiedzialność za jej niepowodzenia.

3. *Maskotka* – dziecko funkcjonujące w tej roli, ma za zadanie poprawiać nastrój i humor rodziny. Zawsze stara się zwrócić na siebie uwagę, rozbawiając innych, rodzice lubią się nim chwalić, traktują je jako przytulankę. Często jego zadaniem jest łagodzenie agresji u pijanego rodzica, i choć naprawdę w takiej sytuacji jest przestraszone i spięte, dowcipkuje i błaznuje, aby rozluźnić atmosferę.

4. *Niewidzialne dziecko* – (zwane również dzieckiem we mgle) zachowuje się tak, aby nikomu nie przeszkadzać, tak jakby go nie było. Uznawane jest za nieśmiałe, nie zwraca na siebie uwagi. Nie stara się nawiązywać kontaktów, zajmuje się same sobą, nie prosząc o nic i nie oczekując od nikogo wsparcia¹⁷.

Alkoholizm rodziców bezspornie pozbawia dzieci fundamentów prawidłowego rozwoju, zaniebywane są nie tylko ich podstawowe potrzeby, ale zupełnie pomijane też te, które są równie ważne w okresie dzieciństwa, takie jak organizacja i spędzanie czasu wolnego oraz uczestniczenie w kulturze.

Opiekuńczo-wychowawcza rola czasu wolnego i partycypacji w kulturze dzieci i młodzieży

Przedstawiając pojęcie czasu wolnego dzieci i młodzieży, najwłaściwszym wydaje się odwołanie do tak uznawanych autorytetów zajmujących się tą dziedziną, jak Zbigniew Dąbrowski czy Kazimierz Czajkowski, którzy jako pierwsi zajęli się omawianiem tej problematyki, a ich stwierdzenia pozostają aktualne do dziś. Czas wolny dzieci i młodzieży pozostaje pod kontrolą dorosłych, ale zarówno w przypadku osób dorosłych, jak i dzieci i młodzieży – wiąże się on z indywidualnymi potrzebami, warunkami życiowymi, obyczajowością. Dorośli przeznaczają go z reguły na wypoczynek po pracy, gdy młodzież chętnie większość swojego wolnego czasu wykorzystuje, rozwijając zainteresowania lub przeznaczając go na inne rozrywki¹⁸.

W szerszym ujęciu czas wolny najmłodszych uważa się za tę część dnia, która pozostaje uczniowi do jego wyłącznej dyspozycji, odejmując czas przeznaczony na naukę w szkole, odrabianie lekcji, sen, posiłki oraz zajęcia domowe. Zalicza się tutaj również dobrowolnie wybrane obowiązki społeczne¹⁹.

Natomiast za uczestniczenie w kulturze, często nazywane nabywaniem kultury, rozumie się wszelki kontakt człowieka z zachowaniami kulturowymi oraz wytworami kultury, a także idący za tym pośredni lub bezpośredni kontakt z innymi ludźmi²⁰.

¹⁷ M. Kucińska, *Bohater, maskotka, niewidzialne dziecko* [w:] *Gdzie się podziało moje dzieciństwo? O dorosłych dzieciach alkoholików*, red. P. Żak, Charaktery, Kielce 2006, s. 23–29.

¹⁸ Z. Dąbrowski, *Czas wolny dzieci i młodzieży*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1966.

¹⁹ K. Czajkowski, *Pozaszkolna praca opiekuńczo-wychowawcza*, Instytut Wydawniczy CRZZ, Warszawa 1970.

²⁰ M. Golka, *Socjologia kultury*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2008.

Przygotowanie dzieci i młodzieży do uczestniczenia w kulturze i korzystania z jej dóbr odbywa się w formie biernej i aktywnej i ma swój początek w domu rodzinnym, a następnie kształtuje się w procesie edukacji. Szkoła tworzy warunki do wrastania uczniów w kulturę. Bierne uczestnictwo to wszelkie obcowanie z treściami kultury, gdzie uczniowie poprzez naukę przyswajają daną partię materiału. Należy także dodać, że bierne uczestnictwo w kulturze to wszystko to, co otacza dzieci w środowisku, mając tutaj na uwadze środowisko szkolne. Natomiast uczestnictwo czynne to grupowe czy też indywidualne tworzenie przez dzieci wypowiedzi lub innych wytworów charakteryzujących się ekspresyjną twórczością uczniów. Wszelkie zajęcia dodatkowe, pozalekcyjne są również aktywnym uczestnictwem w kulturze przez uczniów. Ważne jest to, aby rozbudzać w uczniach świadomą potrzebę uczestniczenia w kulturze²¹.

Rola czasu wolnego w przypadku dzieci i młodzieży jest bardzo ważna, ponieważ jest to okres kształtowania się osobowości i rozwoju, dlatego w literaturze funkcje tego czasu zostają rozpatrywane przez pryzmat kilku aspektów. Według Kazimierza Czajkowskiego, aspekty te to przede wszystkim:

1. Aspekt socjologiczno-ekonomiczny – czas wolny, który ułatwia nawiązywanie kontaktów społecznych, pobudza w dziecku potrzebę organizowania wspólnej zabawy i wypoczynku, rodzi chęć do współdziałania z innymi, umożliwiając tym samym przeżywanie radości, zadowolenia, dając poczucie przynależności do grupy. W aspekcie tym zasadnicze jest dobro ogółu, interes społeczny dominuje nad osobistym, a podstawowe formy spędzania czasu wolnego to uczestnictwo w kołach zainteresowań, wspólne zabawy i gry, wycieczki, które uczą współdziałania i współżycia społecznego, a ekonomiczna przesłanka to zapewnienie dzieciom odpowiedniej ilości czasu wolnego i dbałość o warunki sprzyjające właściwemu i umiejętnemu wykorzystywaniu tego czasu.

2. Aspekt psychologiczny – mający na uwadze intensywnie rozwijającą się psychikę dziecka, które nieustannie poszukuje nowych wrażeń i bodźców, będąc podatne na wpływy otoczenia. Dlatego czas wolny traktowany jest jako źródło dostarczające zadowolenia, radości i przyjemności, a otoczenie powinno zapewniać dzieciom odpowiednie warunki do rozwoju wewnętrznego. Nie zawsze szkoła potrafi zadbać o zapewnienie dzieciom odpowiedniego odprężenia i relaksu, a uczniowie często nie mają możliwości odnalezienia swoich zainteresowań w szkole, tylko rozwijają je w czasie pozalekcyjnym. Zajęcia te pomagają dzieciom poznać siebie i swoje możliwości czy odnaleźć się w grupie. Czas wolny oraz forma jego spędzania wpływa na kształtowanie się charakteru dzieci i młodzieży. Wyzwała takie pozytywne cechy jak serdeczność czy koleżeńskość, niwelując jednocześnie cechy negatywne, takie jak: lęk, lenistwo, nieśmiałość.

3. Aspekt higieniczno-zdrowotny – ułatwiający przeciążonemu obowiązkami szkolnymi młodemu organizmowi regenerację, spełniający rolę profilaktyczną, chroniący zdrowie dzieci i młodzieży.

4. Aspekt pedagogiczny – który sprzyja stwarzaniu sytuacji, gdy dziecko podejmuje inicjatywę oraz aktywność, a także nabywa umiejętności organizacyjne. W czasie wolnym dziecko, oddając się zajęciom twórczym, podnosi swoje umiejętności, a dobrowolność oraz dowolność wyboru formy odpowiada na potrzeby i zainteresowania jednostki²².

²¹ E. Narkiewicz-Niedbalec, *Uczestnictwo w kulturze i aspiracje życiowe młodzieży szkolnej*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Zielona Góra 1997.

²² K. Czajkowski, *Wychowanie do rekreacji*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1979.

Współcześnie w *Encyklopedii powszechnej* znajdujemy taką oto definicję kultury: „Kultura: ogół materialnych i niematerialnych wytworów ludzkiego działania; wszystko, co zostało stworzone przez człowieka; w znaczeniu węższym: zespół norm i wartości, przekonań itp., przekazywanych między pokoleniami”²³.

W literaturze naukowej istnieje bardzo wiele definicji pojęcia „kultura”. Antonina Kłoskowska uważa, że występuje ich około dwustu. Określa ją następująco: „kultura jest to względnie zintegrowana całość obejmująca zachowania ludzi przebiegające według wspólnych dla zbiorowości społecznej wzorów wykształconych i przyswojonych w toku interakcji oraz zawierająca wytwory takich zachowań”²⁴. Kultura jest traktowana jako zjawisko bardzo złożone, a każda jej definicja przedstawia konkretny jej punkt widzenia. Kłoskowska wymienia co najmniej sześć sposobów, w jaki definiuje się kulturę. Kulturę jako określony zbiór przedmiotów oraz z wyliczeniem jej części składowych ukazują definicje opisowo-wyliczające. Ich celem jest wskazanie wyznaczników kultury, np. danej zbiorowości, a kultura jako całość stanowi swoisty zbiór oryginalnych elementów. Kolejną grupę stanowią definicje normatywne, w których kultura zostaje ukazana jako zespół norm i wzorców zachowań, które obowiązują członków danej społeczności i są warunkiem jej egzystencji i trwania. Odminną grupę stanowią także definicje strukturalne, które przede wszystkim zajmują się strukturą danej grupy, czyli zasadniczymi elementami tej kultury, np. materialno-technicznymi, ideologicznymi, społecznymi czy psychicznymi oraz ich wewnętrznymi powiązaniem. Kłoskowska wyróżnia również grupę definicji genetycznych, skupiających się na genezie kultury. Dzieli się one na dwa typy: definicje zajmujące się wewnętrznym rozwojem kultury, w których jej wyższe formy wyłaniają się z tych wcześniejszych, niższych oraz typy definicji dotyczące wyłaniania się kultury z natury, a kultura w obu tych typach traktowana jest jako suma aktywności człowieka, zarówno intelektualnej, jak i fizycznej. Analizą psychicznych mechanizmów kształtowania się kultury zajmują się definicje psychologiczne. Skupiają się one zazwyczaj na analizie takich mechanizmów jak: uczenie się, powstawanie nawyków kulturowych, przestrzeganie norm i wartości uznawanych w danej zbiorowości – a uczenie się i naśladowanie uznawane są za procesy przyswajania kultury. Ostatnim sposobem definiowania kultury są definicje historyczne, które szczególny nacisk kładą na element tradycji jako formy przekazywania dziedzictwa kulturowego. W definicjach tych często zamiennie stosuje się takie określenia kultury jak: dorobek, dziedzictwo, tradycja, a zasadniczą rolą jest ukazanie przekazywania kolejnym pokoleniom minionych doświadczeń drogą wychowania i nauczania²⁵.

Kultura, będąca złożonym i wszechstronnym zjawiskiem, zostaje podzielona przez badaczy tego problemu na poszczególne kategorie, a następnie typy.

W literaturze znaleźć można zazwyczaj trójpodział kultury, wyłaniający te kategorie i typy.

Antonina Kłoskowska wyróżnia trzy kategorie: kulturę bytu, kulturę społeczną i kulturę symboliczną. Kultura bytu obejmuje działania i wytwory techniczne służące do zaspokajania płynących z natury bytowych potrzeb człowieka. Kultura społeczna reguluje stosunki międzyludzkie, a w jej skład wchodzi: komunikowanie, podział władzy, dostęp do funkcji

²³ *Ilustrowana encyklopedia powszechna*, red. J. Marcinek, Wydawnictwo Zielona Sowa, Kraków 2011 s. 509.

²⁴ A. Kłoskowska, *Socjologia kultury*, PWN, Warszawa 1983 s. 40.

²⁵ *Ibidem*.

i pozycji społecznych, własność. Natomiast trzecia kategoria – kultura symboliczna – to według autorki zjawiska związane ze sztuką, zabawą, nauką czy religią, które spełniają np. funkcje poznawcze czy estetyczne²⁶.

Andrzej Tyszka uważa, że uczestnictwo w kulturze należy traktować jako splot ekspresji i percepcji, wyjaśniając, że oba te doznania są stanami aktywności regulowanymi przez czynnik świadomości oraz przez zewnętrzne uwarunkowania sytuacyjne, a także ograniczenia ekonomiczne, społeczne czy materialno-bytowe²⁷.

Uczestnictwo w kulturze, jak stwierdziła A. Kłoskowska, przebiega w różnych formach, które nazwała układami kultury. To ona, jako pierwsza, dokonała przekonującego podziału tych form na typologie, biorąc pod uwagę takie kryteria jak typ więzi społecznych i charakter kontaktu. Jej podział jest najbardziej znany i rozpowszechniony w literaturze zajmującej się problematyką zjawiska kultury. Pierwszym układem, jak podaje autorka, jest układ pierwotny – przedstawiany jako ten, w którym człowiek funkcjonuje od najdawniejszych czasów, a tworzony jest przez grupę ludzi, którzy znają się dobrze, ich kontakty są bliskie, codzienne. Drugi układ to tzw. układ instytucjonalny, który dotyczy kontaktu z takimi instytucjami szerzącymi kulturę jak: filharmonie, teatry, muzea itp., natomiast oddziaływanie na odległość niektórych mediów, które narastało od momentu wynalezienia druku – nosi miano układu środków masowego przekazu. Ostatni z układów to tzw. zamiejscowy układ kultury i oznacza on wszelkie kontakty z ludźmi oraz wytworami kultury realizowane poza miejscem zamieszkania, a także pracy²⁸.

W procesie edukacyjnym istotną rolę pełni kultura masowa: „Już nie rodzice i rówieśnicy, nie sąsiedzi i szkoła, nie tradycje – oddziałują edukacyjnie. Czyni to telewizja, w tym filmy, wideoklipy, reportaże, ale także wszystkie inne media”²⁹.

Dzieci i młodzież bardzo chętnie uczestniczą w kulturze, choć nie zawsze jest to świadome uczestnictwo. I to właśnie oni stanowią tę grupę społeczną, która wykazuje wysoki wskaźnik korzystania z różnych form uczestniczenia w kulturze³⁰.

Wychowanie do kultury w rodzinie to podstawa edukacji kulturalnej. Sposób bezpośredni przekazania, czyli wszystkie świadome działania wychowawcze rodziców, jak również innych znaczących członków rodziny, jak rodzeństwo, które powinny być podejmowane z myślą o zwiększeniu możliwości intelektualnego rozwoju dziecka, są podwaliną do dalszych zabiegów wdrażania dzieci i młodzieży do pełnego korzystania z dóbr kultury. Dbałość o jakość czasu wolnego, obcowanie z kulturą najmłodszych w dużej mierze zależy od rodziców, wychowawców, nauczycieli, opiekunów – szeregu osób dorosłych, a także instytucji wspierających rozwój dzieci, ich wychowanie i edukację, takich jak: przedszkola, szkoły, domy kultury czy inne placówki zajmujące się organizacją czasu wolnego. Jednak to rodzina jest wyjątkowo zobowiązana w tym zakresie. To ona, jako pierwsza, przekazuje dziecku wartości, zapewnia poczucie bezpieczeństwa, akceptacji, uczy życia w społeczeństwie, dostarcza umiejętności nawiązywania poprawnych relacji międzyludzkich. Postawy rodziców wobec spędzania czasu wolnego powinny być dla dzieci wzorcem,

²⁶ Ibidem.

²⁷ A. Tyszka, *Uczestnictwo w kulturze. O różnorodności stylów życia*, PWN, Warszawa 1971.

²⁸ A. Kłoskowska, op. cit.

²⁹ M. Golka, *Kultura w przestrzeni globalnej [w:] Społeczne problemy globalizacji*, red. Z. Blok, t. XIX, Warszawa 2001, s. 144.

³⁰ E. Narkiewicz-Niedbałec, op. cit.

powinny pokazywać, jak efektywnie go wykorzystywać i racjonalnie nim gospodarować, dokonując odpowiednich wyborów.

Wyniki badań

Dzieci z rodzin alkoholowych objęte badaniami stanowiły grupę 15 osób w wieku od 9 do 14 lat – 9 dziewczynek i 6 chłopców. Większość badanych dzieci, bo aż 10, uczęszczało do szkoły podstawowej, natomiast 5 było uczniami I klasy gimnazjum. Wszystkie zamieszkiwały na terenie województwa lubuskiego w miejscowości liczącej ponad 8 tys. mieszkańców. Dzieci te były podopiecznymi świetlicy środowiskowej, pochodziły z rodzin pełnych, z dwojgiem rodziców. Rodzice badanych to przede wszystkim osoby o wykształceniu zawodowym, dziesięcioro rodziców w okresie przeprowadzania badań było bezrobotnymi i tylko pięcioro spośród nich nie nadużywało alkoholu. Wśród dzieci tylko dwoje z nich nie posiadało rodzeństwa.

Dzieci, odpowiadając na pytanie: co to jest, ich zdaniem, czas wolny? – zazwyczaj mówiły, że jest to czas po zajęciach lekcyjnych. Oto przykładowe wypowiedzi: „To czas po szkole”. „Wtedy, kiedy nie muszę siedzieć w szkole”. „Całe popołudnie to mój wolny czas”. „Mam dużo czasu wolnego, no chyba że muszę iść do sklepu po zakupy lub popilnować młodszego brata”. „Od chwili, gdy skończą się lekcje, do wieczora”³¹.

Pytając badanych o sposób spędzania czasu wolnego, najczęściej uzyskiwano odpowiedzi sugerujące, że dzieci te nie mają zaplanowanych zajęć, a często uzależnione jest to od panującej pogody czy samopoczucia: „Jak nie pada i nie jest bardzo zimno, to idę z koleżankami pochodzić po okolicy”. „Z kolegami gram w piłkę”. Bardzo często zdarzała się wypowiedź jednoznacznie ukazująca stosunek badanych dzieci do spędzania swojego czasu wolnego w domu: „W domu nie ma co robić”. „Nie lubię siedzieć w domu po szkole”. „Najbardziej lubię wychodzić z domu i razem z koleżankami bawić się na podwórku”.

Kolejną ważną kwestią dotyczącą spędzania czasu wolnego przez dzieci alkoholików jest zainteresowanie ze strony rodziców. Niestety, uzyskane odpowiedzi świadczą o tym, że matka bądź ojciec nie przywiązują znaczącej uwagi do tego zagadnienia: „Nie pytają, co będę robił, mówię tylko, że wychodzę”. „Mama czasem pyta, czy idę dziś do świetlicy”. „Gdy wracam do domu, zdarza się, że mama pyta, gdzie byłam”. „Nigdy mnie nikt nie pyta, gdzie byłem i co robiłem, ale nieraz mama mówi, że za późno wracam”.

Dzieci, zapytane o to, jak spędzają wolny czas ich rodzice bądź rodzeństwo – odpowiadały: „Nie wiem... Mama ogląda telewizję”. „Tato ogląda mecz, jak ma czas, a mama serial”. „Moja starsza siostra siedzi przed komputerem”.

Analizując uzyskane odpowiedzi na temat wypełniania czasu wolnego przez dzieci alkoholików, można wnioskować, że czas ten nie jest zaplanowany ani przeznaczany na konkretne bądź szczególnie ulubione zajęcia. Dzieci te chętnie spędzają czas poza domem, w gronie rówieśników, co bardzo często było podkreślane w wypowiedziach. Można również stwierdzić, że swój czas wolny postrzegają w sposób pozytywny, mimo to, a może właśnie dlatego, że nie spędzają go w domu, z rodziną, bowiem żadne z dzieci nie narzekało z tego powodu ani nie skarżyło się na brak zainteresowania ze strony rodziców. Sądzić zatem można, że organizacja czasu wolnego dzieci alkoholików zależy właściwie od nich samych, aby nie powiedzieć mocno – że są pozostawiane same sobie. Większość

³¹ Wszystkie przytoczone wypowiedzi pochodzą z badań własnych autorki.

dzieci potwierdza, że nie korzysta z powszechnych instytucji kultury. Zdarza się natomiast, że wyjście takie jest organizowane przez szkołę; wówczas dzieci są ciekawe takich miejsc, a pobyt w nich wspominają pozytywnie. Przykładowe wypowiedzi: „Raz byłem w muzeum na wycieczce szkolnej, nawet było tam ciekawie”. „Nie chodzę do teatru, raz tylko byłam na przedstawieniu ze szkołą i bardzo mi się podobało”. „Tylko raz byłam w kinie z klasą”. „Nigdy nie byłam z Mamą w kinie”.

W trakcie prowadzenia rozmowy zapytano także dzieci o to, z jakich instytucji kultury korzysta ich rodzina, rodzice czy rodzeństwo. Wypowiedzi na ten temat świadczą o tym, że rodzice wcale nie odwiedzają takich miejsc, dlatego sądzić można, że skoro sami nie bywają w kinie, muzeum czy teatrze – nie zabierają tam też swoich dzieci: „Moja Mama nigdy nie chodzi do kina ani do teatru, nawet nie wiem, czy kiedyś była w muzeum”. „Ani Tato, ani Mama nie chodzą w takie miejsca”. „Moja Siostra czasem idzie do kina z koleżankami, ale to raz na jakiś czas tylko, jak na przykład są wakacje”.

Czytelnictwo dzieci niezaprzeczalnie stanowi istotny element ich rozwoju, edukacji oraz procesu wychowawczego. Stymuluje wyobraźnię, wywołuje szereg emocji, wzbogaca słownictwo, dostarcza nowych wiadomości, łącząc spójnie oba aspekty – czas wolny i uczestniczenie w kulturze. Dzieci alkoholików, wypowiadając się na temat czytania, zainteresowania książkami, mówiły: „Chodzę do biblioteki tylko po lektury”. „Nie chodzę do biblioteki wcale, czytam streszczenie lektur w Internecie”. „Chodzę tylko do szkolnej biblioteki, zawsze wtedy, kiedy potrzebuję lekturę”. „Często jestem w naszej miejskiej bibliotece, razem z koleżankami chodzimy tam na komputer”.

Uzyskane wypowiedzi ukazują stosunek respondentów do książek, jednoznacznie dowodzą, że dzieci korzystają z biblioteki, ponieważ zmusza ich do tego obowiązek szkolny, w postaci zadanej do przeczytania lektury. Jeśli natomiast idą tam z własnej woli, to tylko po to, żeby skorzystać z komputera. Badane dzieci przyznały, że nie kupują książek: „Nie kupuję książek, lepiej wydawać pieniądze na inne rzeczy”. „Nigdy jeszcze nie kupowałam książki takiej do poczytania, tylko takie do szkoły”.

Na podstawie wypowiedzi zauważyć można, że taka forma spędzania czasu wolnego jak czytanie książek nie stanowi dla dzieci alkoholików żadnej atrakcji ani wartości. Podobne stwierdzenia dotyczyły stosunku do czytania książek, przejawianego przez rodziny badanych oraz wśród ich najbliższych znajomych: „Moja mama nie czyta książek”. „U nas w domu nikt nie czyta książek”. „Czasem moja siostra coś czyta, ale ona jest w liceum, to pewnie musi”.

Przedstawione powyżej przez dzieci alkoholików stanowisko dotyczące czytania w ich domu rodzinnym oraz ich własnego podejścia do tej kwestii jasno wskazuje, że dzieci te nie odczuwają potrzeby czytania, być może wiąże się to z tym, że nie mają takiego wzorca w domu, wśród rodziców i najbliższego otoczenia. Oglądanie telewizji czy słuchanie radia – to najbardziej powszechne i bardzo częste formy spędzania czasu wolnego, wybierane przez ludzi w każdym wieku.

Badane dzieci, jak wykazały wywiady, czas, który poświęcają na oglądanie telewizji, jest zależny zazwyczaj od kilku czynników: „Jak jest bardzo zimno i nie wychodzę z domu, to oglądam telewizję, jak akurat jest coś fajnego, ale to może trwać dwie albo trzy godziny”. „Nie wiem, ile czasu dziennie poświęcam na oglądanie telewizji, zależy, czy jest do oglądania coś fajnego”. „Kiedy się nudzę, to włączam telewizor, ale nie oglądam bardzo długo, bo wolę spotkać się z koleżankami”.

Wypowiedzi świadczą o tym, że oglądanie telewizji spełnia zastępczą formę gospodarowania czasem wolnym przez dzieci alkoholików i nie pełni ono pierwszorzędnej roli

w spędzaniu tego czasu. Obecnie głównym przekątnikiem informacji i rozrywki dla młodych ludzi jest przede wszystkim Internet. Radio przez wielu traktowane jest jako przeżytek. Gdy zapytano dzieci biorące udział w badaniu, jak często słuchają radia – odpowiadały: „Prawie wcale nie słucham radia”. „Bardzo rzadko i tylko wtedy, gdy nie mam dostępu do Internetu, wtedy słucham muzyki z radia”. „Nie słucham radia, nawet w domu nie mamy”.

Biorąc pod uwagę przedstawione opinie badanych dzieci na temat oglądania telewizji i słuchania radia, można wnioskować, że rola tradycyjnych środków masowego przekazu w ich psychospołecznym funkcjonowaniu jest znikoma. Współczesny świat jest przeżyty bardzo dynamicznie rozwijającymi się technologiami, które odgrywają znaczącą rolę w funkcjonowaniu człowieka w społeczeństwie, wpływając jednocześnie niemalże na wszystkie sfery jego życia. Umożliwiają one szybki przepływ informacji, ułatwiają komunikację, pomagają w nauce, w zdobywaniu wiedzy, sprzyjają rozwijaniu pasji, zainteresowań, a nawet w budowaniu relacji interpersonalnych. Nowoczesne technologie są nieodłączną częścią życia, także tych najmłodszych, którzy dorastają w ich otoczeniu.

Na potrzeby badań poproszono dzieci alkoholików o określenie, ile czasu dziennie spędzają przed komputerem i gdzie najczęściej z niego korzystają: „Różnie, czasem kilka godzin, zależy, czy mam dostęp do Internetu, jak nie mogę w domu, to idę do biblioteki”. „Wieczorem jakieś dwie albo trzy godziny, bo jestem w sieci”. „Mógłbym przy komputerze siedzieć cały dzień, ale nie zawsze mam dostęp do Internetu, wtedy tylko muzyki słucham”.

Natomiast swoje umiejętności w poruszaniu się po Internecie oceniały jako dobre bądź bardzo dobre: „Dobrze mi wychodzi posługiwanie się Internetem, wiem, co i jak”. „Bardzo dobrze sobie radzę w Internecie, przecież to nic trudnego”.

W dalszej części rozmowy zadano pytanie o rodzaj informacji poszukiwanych przez dzieci w sieci oraz o to, jakie strony są dla nich najbardziej interesujące. Młodzi rozmówcy wypowiadali się na ten temat bardzo różnie: „Czasem, jak jest coś zadane do szkoły, to szukam pomocy w Internecie”. „Jak czegoś nie wiem, to najszybciej poszukać w Internecie”. „Moją ulubioną stroną jest «Facebook»”.

Telefon komórkowy to wynalazek nowoczesnej technologii ogólnie dostępny i niezastąpiony w dzisiejszym świecie. Służy on nie tylko do komunikowania się z innymi, ale również spełnia funkcję informacyjną, rozrywkową, a nawet usługową – dzięki możliwości łączenia się z Internetem. W trakcie wywiadu poruszono zatem również temat telefonu komórkowego, który okazał się być podstawowym narzędziem umożliwiającym korzystanie z Internetu oraz niezastąpioną funkcją komunikacji. Na podstawie uzyskanych w wywiadzie informacji odnośnie stosunku dzieci alkoholików do nowoczesnych technologii łatwo zauważyć, że korzystanie z Internetu to bardzo atrakcyjna i chętnie wybierana forma zapewniania czasu wolnego, można wręcz powiedzieć, że staje się ona powszechna. Dzieje się być może tak, ponieważ jest ona łatwo dostępna, ale również stanowi wyznacznik czasów, w jakich żyjemy. Niestety, okazało się również, że dzieci nie są zupełnie kontrolowane przez rodziców, w jaki sposób korzystają z Internetu i ile czasu poświęcają na przebywanie w sieci czy też do czego wykorzystują telefon komórkowy. Uznać zatem można, że wpływ na psychospołeczne funkcjonowanie dzieci alkoholików przez nowoczesne media jest niezaprzeczalnie dominujący.

Zakończenie

Dzieciństwo to bardzo ważny okres w życiu każdego człowieka. To ono kształtuje osobowość, buduje poczucie własnej wartości, tożsamości i przynależności. Ogromny wpływ na dorastanie ma środowisko rodzinne, szkolne, warunki wychowawcze, a także środowisko społeczne, w którym dana rodzina funkcjonuje. Jednak rola rodziców spełnia na tym etapie funkcję nadrzędną. Nikt inny, tylko właśnie oni otaczają dziecko miłością, troską, gwarantują bezpieczeństwo i opiekę, stając się autorytetem i wzorcem. Niezaprzeczalnie choroba alkoholowa rodziców zaburza funkcjonowanie rodziny. Odbiera dzieciom możliwość spokojnego, harmonijnego rozwoju. Alkoholizm w rodzinie wprowadza poczucie zagrożenia, chaos, dostarcza dzieciom negatywnych doświadczeń, odciskając piętno na ich przyszłości. Analizując całość przeprowadzonych badań, jednoznacznie nasuwa się wniosek, że organizacja czasu wolnego dzieci alkoholików zależy głównie od nich samych. Aspekt uczestniczenia w kulturze i spędzania czasu wolnego jest pomijany przez ich rodziców. Można stwierdzić, że dzieci te są w tej materii zaniedbywane. Rodzice nie dbają o to, co dzieje się z ich potomstwem w czasie wolnym, nie interesują się, jak wypełnia te wolne chwile. Takie postępowanie jest przejawem nieodpowiedzialności, w dużej mierze wynikającym z nadużywania alkoholu. Dzieciństwo, które – jak wyżej zaznaczono – jest bardzo istotnym etapem w rozwoju człowieka, powinno stanowić fundament do dalszego kształtowania się, między innymi poprzez dostarczanie pozytywnych wzorców. Niestety, w tym przypadku takich przykładów i troski ewidentnie brakuje. Przeprowadzone badania odzwierciedlają lekceważący stosunek rodziców-alkoholików do wypełniania swoich obowiązków rodzicielskich. Dorośli nie zachęcają w żaden sposób swoich dzieci do racjonalnego i efektywnego wykorzystania czasu wolnego. Taka postawa rodziców nie tylko ogranicza rozwój młodych ludzi, ale – niestety – negatywnie wpływa na całą ich przyszłość. Badania te adresowane są do pedagogów, terapeutów, wychowawców, nauczycieli, pracowników socjalnych – wszystkich tych osób, które w swojej pracy zawodowej spotykają się z dziećmi alkoholików, ale także do tych specjalistów, którzy zajmują się problematyką czasu wolnego i uczestniczenia w kulturze dzieci i młodzieży, prowadzą na ten temat badania naukowe. Należałoby systematycznie prowadzić badania w tym zakresie, ponieważ obecne tempo życia, rozwijające się dynamicznie technologie determinują jakość, ilość i sposób spędzania czasu wolnego oraz uczestniczenia w kulturze – nie tylko dzieci alkoholików, ale również wszystkich innych ludzi. Badania takie mogą pomóc zadbać o prawidłowy rozwój najmłodszych, jak również tych dorastających – adolescentów pochodzących z rodzin alkoholowych, być konstruktywną wskazówką, jak pracować z taką grupą. Praktycznym rozwiązaniem problemu głównego zawartego w tej pracy może być uświadamianie, szkolenie i ciągłe podnoszenie kwalifikacji przez wyżej wymienioną grupę adresatów niniejszej pracy. Należałoby także w placówkach oświatowych, kulturalnych, opiekuńczo-wychowawczych, pomocowych czy innych zajmujących się pracą z dziećmi alkoholików stosować dobre praktyki – czyli pokazywać podopiecznym, jak można racjonalnie spędzać czas wolny, jak przyjemne i wzbogacające osobowość jest obcowanie z kulturą, a także poznawanie w ten sposób otaczającego świata. Ważnym postulatem jest zwrócenie uwagi rodziców na jakże istotny aspekt wypełniania czasu wolnego i uczestniczenia w kulturze ich dzieci. Można w tej kwestii poszukać wsparcia wśród służb socjalnych, ze szczególnym uwzględnieniem roli asystenta rodziny, który swą wiedzą wspomaga funkcjonowanie rodzin z problemem alkoholowym.

Bibliografia

- Bauman T., *Podstawowe założenia badań jakościowych* [w:] *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*, red. T. Pilch, T. Bauman, Żak, Warszawa 2001.
- Cekiera Cz., *Ryzyko uzależnień*, TN KUL, Lublin 1994.
- Cekiera Cz., *Ryzyko uzależnień*, TN KUL, Lublin 2001.
- Czajkowski K., *Pozaszkolna praca opiekuńczo-wychowawcza*, Instytut Wydawniczy CRZZ, Warszawa 1970.
- Czajkowski K., *Wychowanie do rekreacji*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1979.
- Dąbrowski Z., *Czas wolny dzieci i młodzieży*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1966.
- Golka M., *Kultura w przestrzeni globalnej* [w:] *Společne problemy globalizacji*, red. Z. Blok, t. XIX, Warszawa 2001.
- Golka M., *Socjologia kultury*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2008.
- Grzelecka E., *Praca magisterska, Czas wolny i uczestnictwo w kulturze dzieci alkoholików – studium przypadku*, 2014, tekst niepublikowany.
- <http://www.parpa.pl/index.php/badania-i-informacje-statystyczne/statystyki>, dostęp: 14.12.2016 r.
- Ilustrowana encyklopedia powszechna*, red. J. Marcinek, Wydawnictwo Zielona Sowa, Kraków 2011.
- Kałdon B., *Potrzeby młodzieży niedostosowanej społecznie a funkcjonowanie wybranych subkultur młodzieżowych*, Stowarzyszenie „Nauka. Edukacja. Rozwój”, Ostrowiec Świętokrzyski–Warszawa, 2012
- Kałdon B., *Uwarunkowania i profilaktyka uczestnictwa młodzieży w subkulturach*, „Resocjalizacja Polska (Polish Journal of Social Rehabilitation)” 2014, nr 6, s. 41–61.
- Kałdon B., *Wybrane aspekty funkcjonowania dorosłych dzieci alkoholików w życiu społecznym*, UKSW, Warszawa 2015.
- Kłoskowska A., *Socjologia kultury*, PWN, Warszawa 1983.
- Kubinowski D., *Jakościowe badania pedagogiczne. Filozofia, metodyka, ewaluacja*, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2010.
- Kucińska M., *Bohater, maskotka, niewidzialne dziecko* [w:] *Gdzie się podziało moje dzieciństwo? O dorosłych dzieciach alkoholików*, red. P. Żak, Charaktery, Kielce 2006 s. 23–29.
- Łobocki M., *Wprowadzenie do metodologii badań pedagogicznych*, Impuls, Kraków 2009.
- Narkiewicz-Niedbalec E., *Uczestnictwo w kulturze i aspiracje życiowe młodzieży szkolnej*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Zielona Góra 1997.
- Pacewicz A., *Polska rodzina z problemem alkoholowym jako środowisko wychowawcze* [w:] *Dzieci alkoholików. Jak je rozumieć, jak im pomagać*, red. A. Pacewicz, BIVAR, Warszawa 1994, s. 9–30.

- Pilch T., *Strategie ilościowe w badaniach pedagogicznych* [w:] *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*, red. T. Pilch, T. Bauman, Żak, Warszawa 2001, s. 70–266.
- Silverman D., *Interpretacja danych jakościowych*, PWN, Warszawa 2008.
- Sobolewska Z., *Odebrane dzieciństwo*, IPZiT, Warszawa 1992.
- Sztander W., *Rodzina z problemem alkoholowym*, IPZiT, Warszawa 1993.
- Sztumski J., *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Śląsk, Katowice 1995.
- Tyszką A., *Uczestnictwo w kulturze. O różnorodności stylów życia*, PWN, Warszawa 1971.

SUMMARY

Elwira Grzelecka

Participation in cultural events of children from alcoholic families in qualitative research strategy

The issue of the functioning of children from alcoholic families is of interdisciplinary character and research into their participation in cultural events is carried out very rarely. Participation in cultural events is an important element of education and treatment of children of alcoholics, considering the fact that their families fail to perform or completely neglect this aspect of their psychosocial functioning. Qualitative research into participation in cultural events of children of alcoholics allows for a long-term monitoring of this phenomenon. Consequently, the research model based on qualitative strategies making use of detailed surveying techniques appears to be the most appropriate for this purpose. This paper contains selected narratives by children participating in the aforementioned research, their attitude to their free time, degree of participation in broadly understood cultural events or relationship with modern technology. The article concludes with research and practical postulates.

Key words: participation, culture, free time, alcoholism, children of alcoholics.

Data wpływu artykułu: 18.07.2016 r.

Data akceptacji artykułu: 13.12.2016 r.